

RÉDAI BARBARA

Kossuth Lajos börtönlétének megvilágítása magánlevelein keresztül

Bevezetés

„A villámteljes felhő, mely rég függött fenyegetőleg fejünk felett, megcsördült. Én fogva vagyok – mi okért, ők tudják, kik elfogattak, én nem. Jelszavam törvény s törvényesség, s így áldozat lehetek, de bűnös nem. Adjunk hálát az Istennek, hogy tettünk annyit a törvény határai között a hazáért, miszerént üldözésre érdemesnek tartanak.”¹

1837. május 5. Kossuth Lajos életében fordulópontnak számított. Ekkor kezdődik meg a mintegy hároméves fogság, mely később meghatározta hátralévő életének gondolkodásmódját. Kossuth Lajos élete több szakaszra osztható, melyek forrásokban gazdagok. Számítalan munka jelent meg életének történetéről,² magába foglalva a fogság éveit is, de én igyekeztem egy újfajta szemléletmódot ismertetni. Az új szemléletmód magánéletének apróbb részleteibe igyekszik betekintést nyújtani.

Munkám alapjául Kossuth Lajos fogsága alatt, családjának írt leveleit használtam fel, hiszen Kossuth Lajos ekkori életszakaszának megismerése csupán a munkák tanulmányozásával nem lett volna elegendő, így Kosáry Domokos és Szabad György által közreadott *Kossuth Lajos összes munkái* című kötet, VII. kiadását vettem alapul. A VII. kiadás levelei a fogság alatti és a fogság utáni leveleket ölelik fel. Tanulmányom megírásának kezdetekor mintegy 102 levelet igyekeztem elemezni, melyeket Kossuth Lajos a családjához, a barátaihoz írt, ebből 60 levelet használtam fel., azonban úgy gondolom, a fogságban írt levelek elemzése előtt szükséges ismertetnünk a röviden az előzményeket.

Mint tudjuk, Kossuth Lajos népszerűvé az Országgyűlési Tudósításaival vált. Az országgyűlés befejezése után hazatért Pestre, neve ekkor már közismert volt. Többszöri felkérésre elindította a megyék számára a Törvényhatósági Tudósításo-

¹ Kossuth Lajos összes munkái. Szerk.: Kosáry Domokos - Szabad György. Budapest, 1989. 71. (VII. kötet. Kossuth Lajos iratai 1837. május- 1840. december) 3. levél (a továbbiakban: KLÖM-VII., 1989.)

² Példaként említeném a teljesség igénye nélkül: Barta István: A fiatal Kossuth. Budapest, 1966.; Kosáry Domokos: Kossuth Lajos a reformkorban. Budapest, 2002.; Fekete Sándor: Kossuth Lajos. Budapest, 1978.; Cseres Tibor: Én, Kossuth Lajos. Budapest, 1981.

kat, a lapban reform-eszméit hangoztatta.³ A momentum, amely elszabadította az indulatokat, a Wesselényi Miklós elleni per és a Lovassy László letartóztatása volt. Kossuth nem maradt tétlen, nemtetszésének hangot adott lapjában. A válasz a Törvényhatósági Tudósítások beszüntetése volt, csakhogy látván a társadalomban milyen indulatokat vált ki az ügy, úgy vélték, Kossuthot is ki kell vonni a nyilvánosságból. 1837. május 5-én Kossuth már „ébre várta az ajtaján zörgetőket... Tudta, hogy mi következik, eljött a helytállás pillanata... Amióta szembeszállt a hatalommal, fel kellett készülnie arra, perbe foghatják...”⁴

Fogsága

Miután fogságba esett, türelmetlenül várta, hogy szabadon bocsájtásuk, kérelmezte az uralkodótól szabadon bocsájtását,⁵ ám a hónapok csak teltek, múltak, s az „igazságos” uralkodó csak nem tett semmit. És hogyan reagált erre Kossuth?

Kossuth fogságának kezdeti szakaszában az elkeseredettség, a panaszkodás határozza meg leveleinek nagy részét. Egy alkalommal anyjának írt levelében a következőket írta: „ha meggondolom, miképen a nyilvánosság volt az elementum, mellyben éltem, és törvényt soha még gondolatban sem sértettem, mégis nemcsak hogy szabadságom elvételét, de már 5-ik hete vagyok fogva, anélkül hogy csak meg is mondanák, miért s mi oknál fogva...”⁶ Az idő elteltével azonban megfigyelhető, egyfajta beletörődés érezhető Kossuth Lajoson, s egyre inkább a betegsége határozza meg mindennapjait. Miután rádöbben, hogy a fogságot azért szenved, mert a nemzetért igyekezett tenni, úgy véli, hogy ha ezért kapta a büntetést, akkor ő ezt férfiúi büszkeséggel viseli, mert tudja, ha egyszer szabadulni fog, akkor sem fogja feladni elveit. A reformmember elvei mindinkább megerősödnek, s ezt jól mutatja a VII. kötet nyolcvankettedik levele, melyet Wesselényi Miklóshoz írt szabadulása után: „...előttünk a nyilvános közpálya bezárva teljességgel nincs, s mint írók is

³ Hermann Róbert: Kossuth Lajos élete és kora. Budapest, 2002. 17-19.

⁴ Kosáry Domokos: Kossuth Lajos a reformkorban. Budapest, 2002. 178. (IV. A fogság) (a továbbiakban: Kosáry, 2002.)

⁵ Az 1837. június végén keltezett levél legfontosabb vonatkozó részlete a következő: „...und beinahe zwei Monate sind es, dass tiefgekränkter Bittsteller ohne seine teure Eltern und Schwestern gesehen zu haben, und ohne auch nur einmal in die freie Luft gebracht zu werden, in strenger Haft schmachtet....Der teuergebene Bittsteller fleht also um die Möglichkeit sich frei, auf freiem Fuß (so wie dieses die klaren Worte der Gesetze erheischen) verteidigen, beweisen zu können, dass in seinem Busen so wie in dem eines jeden wahren Ungars die Treue gegen die geheiligte Person Eurer Majestät und das Vaterland nie schwanken, und nur mit dem letzten Lebenshauch schwinden kann. Diese untätigste Bitte mit kindlicher Zuversicht und hoffendem Herzen Eurer Majestät zu Füßen legend, erstirbt in unbegrenzter Ehrfrucht und Teure Euer Kaiserlich-Königlichen Apostolischen Majestät.” KLÖM-VII., 1989. 136-138. 12. levél.

⁶ KLÖM-VII., 1989. 103-104. 9. levél

⁷ Uo. 624. 82. levél

bocsáthatunk közre egyet-mást. Sőt (ez utóbbit nem vitatva) azt tartom, nekünk ha valaha, most kétszeresen kötelességünk el nem vonulni a falusi magány csendébe, el nem hagyni a nyilvános közpálya munkaviharát; mert egyrészt veszélyes példát nyújtanánk az erőszaknak, ha engednők rajtunk, mirajtunk!!”⁷

A börtönben írt leveleiben azonban az elveket, melyeket szabadulása után hangoztatott, talán azért nem írta le, mert nagyon sok családjának írt levelét nem küldték el, hiszen sok kifejezést tartottak lázadásra szítónak. Kossuth mindezt nagyon jól tudta, s az idő elteltével egyre választékosabban írt levelet családjának.

A levelek címzettjei

A témám feldolgozásához és egy az általam leírt vélemény kialakításához fontosnak tartottam, hogy ismertessem röviden a levelek címzettjeinek életét. Kossuth Lajos börtönévei alatt a legtöbb levelet édesanyához, édesapjához és orvosához írta.

Szükségesnek tartom röviden bemutatni Kossuth szüleit, bár a szakirodalomban részletesen olvashatunk róluk, de a munka szempontjából jelentős néhány mondatban felvázolni életük, személyiségük legfontosabb jellemzőit.

Édesanyja, Kossuth Lászlóné (született: Weber Karolina) 1770-ben, Eperjesen született. Egyszerű, közvetlen magatartású, barátságos asszony volt. A pénzt nem tudta beosztani, de az utókor szerint lelkes honleány volt.⁸ Édesapja, Kossuth László 1763-ban született, Turóc megyében. Kezdetben Zemplén megye lajstromozója volt, majd az Andrássyak uradalmi ügyésze, Monokon. Hirtelen haragú, szűkszavú, nagyon konzervatív, de egyenes ember volt.⁹

Kossuth László és Weber Karolina 1800 körül házasodott. Házasságuk alatt öt gyermek született. Elsőként Kossuth Lajos született meg. Hermann Róbert „Kossuth Lajos élete és kora” című munkája alapján születési dátuma 1802. szeptember 19-re tehető. Másodikként született meg Kossuth Karolina, majd Kossuth Emília, Kossuth Lujza és Kossuth Zsuzsanna. Kossuth tisztelte édesapját, s ez nem is kétséges, hiszen eképpen vélekedett Kossuth: „Atyám heves, indulatos kedélyű, de törhetetlen becsületű ember vala. Keblében a honpolgári függetlenség mély érzete, mely csak Isten előtt hajol meg, ember előtt porba nem borul soha; törni kész, de hajolni nem.”-

¹⁰ Ezen írásából látszik, hogy Kossuth becsülte édesapját, főként azért, mert nemzeti eszményét nem tudták megtörni.

Édesapja jellemvonásaiból nem sokat örökölt, de az biztos, hogy a becsületességet, s az önértetét tőle örökölte, s példamutatónak tartotta édesapja ezen vonását.¹¹

⁸ Kosáry, 2002. 37.

⁹ Uo. 35.

¹⁰ Uo. 36.

¹¹ Uo.

Édesanyja fiában meglátta a jövőt, s ez érződik abból is, ahogy édesanyjához fordul a szeretetteljes leveleiben. Láthatunk egy olyan szülőt, aki támogatja mindenben fiát, anyagi nehézségeik ellenére igyekszik a börtönben lévő fiának mindent biztosítani.¹² Kossuth börtönben léte alatt végig szívén viselte családja sorsát, s ebből és édesanyja gondoskodásából látható, hogy egy nagyon összetartó családról van szó. A szülőket még az sem rendítette el fiúkhöz való hozzáállásuktól, hogy a leveleket akkoriban többször elolvasták az ellenőrző hatóságok, de még az sem, hogy anyagi nehézségeiken csak idegenek tudtak segíteni.

Családja nem tudott jól bánni a pénzzel, s ezt Kossuth levelei is jól mutatják. Nagyon sokszor jelenik meg az aggodás Kossuth leveleiben. Éppen ezért bízva Wes-selényi Miklósról a következő levélben az anyagi ügyeket: „Csak egy nyomja nehéz kő gyanánt szívemet – szegény szüleim, testvéreim. Egyetlen gyámolok én valék. Nekik rajtam kívül nincs semmijök. Én Kegyed által a nemzet jobb részének gondoskodásába ajánlom őket. Szabad legyen hinnem, hogy szükségem nem szenvedendnek, sem a mindennapi irgalom nyújtotta segítség kínjait érezni nem fogják.”¹³ Kossuth tehát még a börtönben sem menti fel magát szülei gondoskodásának köteleke alól, s mindent megtesz, hogy szülei ne érezzék fiúk hiányát, s ezen állításomat támasztják alá a következő sorok is : „...ha vizsgagondoltam édes Anyámnak érzékeny gyengéd szeretetére, sőt Atyámnak, testvéreimnek erántami ragaszkodásukra is, afelett aggódtam, hogy el nem bírják a csapást. Hozzájárult annak tudomása, miképen történetből ép oly időben ért e csapás, midőn csaknem egészen pénz nélkül hagytam édes Anyámékat; e kettős aggodalom, megvallom, gondatlan, ostoba lépésre indított; ti. két napig semmi megnyugtatót nem kapván édes Anyáméktól, egy pár történetesen ruháim közt talált darab papirosra, egy töredék darabka író ónnal írtam egypár nyugtató sort...”¹⁴

Harmadik címzettünk, Dr. Almási Balogh Pál, avagy a homeopátia nagymestere. Dr. Almási Balogh Pál 1794. október 20-án született. „Ahhoz az értelmiségi nemzedékhez tartozott, amelynek tagjai kimagasló képességekkel rendelkeztek, és a haza haladása iránt különlegesen elkötelezetten éltek.”¹⁵ Orvosi oklevelét 1823-ban szerezte meg. 1825-ben bejárta Németországot, ahol megismerkedett a homeopátia megalapítójával, Samuel Hahnemannnal, aki annyira nagy hatással volt rá, hogy 1826-os visszatérése után a homeopátiás kezelést vallotta.

1865-ben részt vett a magyar homeopátiás orvos egyesület szervezésében, a Magyar Hasonszenvi Orvosegyesület megalapításában, melynek még azon évben az elnöke is

¹² Kosáry, 2002. 37.

¹³ KLÖM-VII., 1989. 72. 3. levél

¹⁴ Uo. 74. 4. levél.

¹⁵ Kölnei Livia: Almási Balogh Pál, a reformkori polihisztor és családja. Ismeretlen kiadási hely, idő. (továbbiakban: Kölnei, i.m.)

lett. Népszerűségének köszönhetően a páciensek körébe tartozott Széchenyi István és Kossuth Lajos, akikkel baráti kapcsolatban is állt. Barátsága e híres emberekkel annyira meghatározó volt, hogy Balogh Pál is a haladó szellem egyik jelentős képviselője lett. Kossuthal közös vállalkozásuk volt az Angol-Magyar Kereskedelmi Intézet és az Iparegylet. Legelismertebb vállalkozása az volt, hogy 1844-ben megalapította az Állatkínzás Elleni Egyletet.¹⁶ Kossuth akkor kereste fel, amikor már az 1832/36-os országgyűlés befejezése után gyengélkedett, emésztési zavarokkal küszködött.

A vegetatív neurózis

A doktor úrhoz írott tizenöt leveléből hét levél csak a betegségről szól. A fogság alatt a betegségről szóló levelekből négy levél íródott a börtön falain belül (64.; 70.; 76.; 79.). A mai orvostudományban az egyre fejlettebb technikának köszönhetően egyre többet tudunk az emberek betegségeiről és egyre több orvos állítja, hogy a lélek igenis szoros összefüggésben áll az ember fizikai állapotával. Sok orvos, köztük Ferencz Gábor is leírja tanulmányában, hogy Kossuth Lajos vegetatív neurózisban szenvedett, melyet Dr. Bessenyei Mónika neurológus a következő képen fogalmaz meg: „A vegetatív neurózis a beteg számára gyötrődést okozó testi tünetek összessége, melyeket testi kórokkal magyarázni nem lehet, szorongásos tünetek, pánikbetegség része lehet. A tüneteket akarattal sem előidézni, sem megszüntetni nem lehet. Teljesen váratlan helyzetekben tör a betegre. A tünetek miatt mindenféle kivizsgáláson részt vesznek, de leleteik negatívak.”¹⁷

„A kezelése igen nehéz, pszichiáter, pszichológus bevonása szükséges. Súlyos esetekben szükség lehet gyógyszeres terápiára, enyhébb esetben az alábbiak is segíthetnek pl. relaxációs tréning, biofeedback tréning, meditáció, jóga, kognitív terápia. Mindenképpen szakember vezetésére van szükség.”¹⁸ Amint láthatjuk ez már a mai modern kor tudománya, mely 1830-as években még nem megállapított volt, s igaz az a mondás, hogy minden fejben dől el, hiszen Kossuth megtanulta kezelni a „betegségét” és 92 éves koráig el is éldegélt vele.

De fontos tisztáznunk, hogy mi is az a homeopátia? „A homeopátia a hasonló érzékelés tana. A homeopátiában az érzékelés alatt mind az érzékszerveink által felfogható, mind a lelkünkben ébredő érzéseket és a mentális szinten ezekre adott feldolgozási mintáinkat értjük.”¹⁹ A homeopátia, hasonszenvi gyógymód feltalálója Ch.

¹⁶ Kölnei, i.m.

¹⁷ Antall József: Orvostörténeti közlemények. Budapest, 1968. 101-113.

¹⁸ Dr. Bessenyei Mónika neurológus válasza egy betegnek In: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:3kfEBegufikJ:www.webbeteg.hu/orvos_valaszol_orvos_valasz/neurologia/40992+vegetativ+neur%C3%B3zis&cd=1&hl=hu&ct=clnk&gl=hu (letöltés ideje: 2012.11.29.)

¹⁹ Dr. Kristóf Krisztina: A homeopátiáról. In: <http://homeopatiablog.com/a-homeopatiarol/> (letöltés ideje: 2012.11.29.)

F. S. Hahnemann német orvos. Hahnemann elgondolása hamar elterjedt Európában, s így Magyarországon is. Hazánkban első képviselője almási Balogh Pál és Bakody József, azonban a legismertebb alakja Argenti Döme. Argenti Döme 1834-től tudott bővebben foglalkozni a homeopátiával, hiszen ekkor szűnt meg a homeopátiát korábban tiltó rendelet. Argenti Döme ezért komolyabban foglalatostkodott a homeopátiával a Társalkodó című folyóiratában, majd 1847-ben megjelent fő műve is, a *Különféle betegségek hasonszenvi gyógyítása* című munkája. A munka magában foglalja a különböző betegségeket és az azokkal kapcsolatos gyógy módokat.

Az évek múltával azonban a magyar orvosok között is egyre több követője volt, így Balogh Pál, aki megszervezte a Magyar Hasonszenvi Orvosegyesületet. Közös munkájuk gyümölcse volt az is, hogy 1870. február 26-án a képviselőház jóváhagyta a budapesti orvosi karon a homeopátia tanszékek felállítását, s meghagyták egy ilyen gyógy módon alapuló kórház alapításának lehetőségét is. A homeopátia egyik híres gyógyszertára akkoriban az Oroszlán Gyógyszertár volt. 1863-ban megjelent a Hasonszenvi útítárs Argenti nyomán. A munkával megjelentek olyan homeopátiás készítmények is, melyek gyakori betegségek ellenszereként jól működtek.²⁰

Kossuth könyvekhez fűződő kapcsolata

Sok történész foglalkozott azzal, hogy Kossuth valóban annyit olvasott-e a börtönben. Ez kétségtelen, hiszen Kossuth Lajos híres volt a könyvek iránti szeretetéről és ez az olvasás iránti vágya a börtönévek alatt sem múlt, „sőt olvasmányai újabb érveket szolgáltatott neki. Így teljesen érthető, hogy a Pesti Hírlap szerkesztője politikai tapasztalatokkal felvértezve, határozott célkitűzésekkel lép újra az országos küzdőterre.”²¹ Ám kezdeteket nehezítette az, hogy Kossuth egyik könyvének lapján üzent családjának, hogy ne aggódjanak érte, azonban ezt a lapot nem törvényes úton akarta eljuttatni, hanem börtöncellájának ablakán keresztül egy őrnek adva át, aki azonban fogta ezt a papírlapot jelentette, s ezután nemcsak a cellája ablakát szögezték be büntetésből, hanem teljes egy hétig könyveit is elvették. Könyveket végül csak Beöthy Sándor királyi jogügyigazgató engedélyével kaphatott.²² Édesanyjával való jó kapcsolatát még az is tükrözi, hogy szeretett anyja harcolt legtöbbet a könyvekért, hogy küldhessen be fiának, s májusban már kapott is könyveket.²³ 1837 elején még nagyobb számban jellemző könyvek kérése, azonban 1837 végén, miután kezd tudatosulni benne, hogy börtönben marad és a szabadulás reménye egyre

²⁰ Palla Ákos: Az Országos Orvostörténeti Könyvtár közleményei 30. Budapest, 1964. 137-142. [Dr. Borsa Gedeon: Argenti Döme (1809-1893)]

²¹ dr. Loboczky János: Kossuth politikai programjának kibontakozása az 1840-es évek első felében a Pesti Hírlap cikkeiben. Doktori értekezés. Debrecen, 1984. 13.

²² Kosáry, 2002. 180-181.

²³ Uo. 181.

haloványabb, akkor már 40. levelében kijelenti, hogy olvasás miatti csillapíthatatlan vágya elmúlt.

Amikor már tudatosult benne a fogsága végérvényessége, akkor sem foglalkozott többet az olvasással, mert, ahogy fentebb említettem, ekkor kezdődött betegsége. Levelei által lehet tudni, hogy olvasott angolul, németül, franciául és magyarul. Legtöbbet azonban Shakespeare-t olvasott, de szeretett volna még másoktól és több nyelven olvasni. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint a negyvenedik levele: „Fő ohajtásom historia: Mignet, Gibbon, Hume, Lingard s a t. A szépliteratúrából Lesage munkái francziában; angolban az újabbak, mint Cooper, W. Irving, Marryat, Bulwer s a t. Németben szeretném Goethét még egyszer olvasni, magyarban az 1838-iki Aurorát, a Tudós Társaság 1837-iki évkönyvét s Tudománytárát, s ami újabb van különben.” Láthatjuk, hogy egy tudásra éhes embert tükröznek a levelek, ám a tanultakat megjeleníti tanácsként édesanyjához írt leveleiben. Ezáltal a leveleiben négy fontos momentum jelentkezik, melyek hatással lesznek a későbbi politikájára:

Az első fontos momentum a dráma, mint irodalmi műnem magyarországi elmaradottsága: „...mit akarunk mi? Színházunk is csak tegnap óta van: színészünk pedig művészi értelemben még épen nincs (én legalább így tudom a dolgot), s már drámai literatúránk soványsága felett panaszkodunk! Hát hol volt a publicum, mellynek számára dramaturgicus genie-ek írjanak? Talán a Thalia vándor nem papjait, de gúnyolóit, bűdös állásokban pipaszónál bámult publicum-e azon varázskör, melly genie-eket ébreszthet? Nálunk támadhattak-e felséges drámai költők, valameddig a színészet a művészi lábtón legalább egy pár fokot nem hág? Nálunk, hol tán még most is patriotismusra van szükség, ez lehetetlenség.”²⁴

Második fontos momentum Pest megye népoktatásának javítása: „Ha olly állapotban volnék, minőben »jog és törvények szerint« lennem kellene, minő örömmel nyújtanék én is segédkezet nemes Pest vármegye népnevelési küldöttsége munkálodásihoz. ... nálamnál százszor járatosabb ember ... a legspecialisabb statisticával bírjon, s voltaképen tudja, ismerje helységről helysége a népnek számát, erejét, vallás szemponti osztályozatát, a nevelésnek mostani állapotját, pedagogicus, financialis, administrativus szempontból, s a helységeknek közös jövedelmeit s a t. Én azt hiszem, a küldöttségnek mindenekelőtt illy statisticát kell készítenie.”²⁵

Harmadik fontos momentum az oktatás problémája: „...a methodusban van a hiba, és abban, hogy a classicum studiumok vehiculumául nem a nemzeti nyelv fordíttatik, szívnemesítő magas szépségeik nemzeti erekre nem szivárogtatnak, s a felsőbb iskolai osztályokban classicai philologia nem taníttatik; ellenben a magyar historia, philosophia, törvény stb. diákul, barbár diákul taníttatik. S végre abban van

²⁴ KLÖM-VII., 1989. 325. 42. levél.

²⁵ Uo. 509. 65. levél.

a hiba, hogy a humanitási alapú iskolák mellett realis iskolák is nincsenek azok számára, kiknek ilyenre s nem amolylanra volna szükségök.”²⁶

Kossuth 1839-ben fordított egy Macbeth töredéket is, mely Shakespeare remekműve volt, de abbahagyta a fordítást, amikor megtudta, hogy Döbrentei Gábor már megelőzte fordításával. Az érdekesség ezzel kapcsolatosan azonban az, hogy feltevésem szerint megvolt az oka Kossuthnak arra, hogy miért ezt a drámát fordította le. Úgy vélem, hogy Kossuth Lajos azért ezt a művet fordította, mert Kossuth azonosítja magát Macbethtel, mivel lehet, hogy Macbeth vérontás árán jutott el a trónig, de az olvasó szimpátiáját azonban kivívja lelki tusájával és önmaga marcangolásával. Macbeth egy olyan ember, akiben folyamatosan dúl a jó és a rossz küzdelme, s végül neve lesz a sanyarú sorsának oka, ahogy Kossuthnak is a neve az oka a börtönévéinek.

Összegzés

Végül úgy vélem, hogy Kossuthnak volt egy olyan időszaka a börtönévek alatt, amikor egy szétszórt, „betegségben” szenvedő ember láthatunk, de egy idő után véget vet az önmarcangolásnak, majd fordításokba kezd, s különböző területeken, főként az államgazdaság területén művelte magát, s végül 1840. május 10-én az utcára lépett egy férfi, aki bent hagyva régi önmagát, új tervekkel, gondolatokkal kezdte meg „új” életét. Munkám megírásának kezdetekor a célom az volt, hogy megismerjem a börtön falain belül élt Kossuthot, akit ily módon a szakirodalmak kevésbé vagy egyáltalán nem ábrázolnak részletesen.

Kutatásom 2012 novemberében kezdődött, s a mai napig folyamatban van, hiszen ahhoz, hogy jobban felvázoljam az olvasók számára akkori lelki állapotát, s gondolkodásmódját, úgy gondolom, még rengeteg szakirodalmat el kell hogy olvasak és ez által talán már összetettebb képet tud mutatni munkám. A továbbiakban célul tűztem ki még olyan kiváló munkák elolvasását, mint Laczkó Mihály: *Széchenyi elájul. Pszichotörténeti tanulmányok*, Csorba László: *A beteg Széchenyiről*, Laczkó Mihály: *Széchenyi-értelmezések: lélektan és szövegtan*, stb. Ezen munkák főszerelőjének összehasonlítása Kossuthal nagyban segíthetik Kossuth 1837 és 1839 közötti lelkiállapotának megismerését.

²⁶ Uo. 565. 71. levél.